

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam.

Julius—Augusztus.

4. füzet.

Kriza János emlékezete és költészete.

(Sz. 1811. jún. 28. † 1875. márc. 26.)

Írta: Máthé György.

Irodalmunkban, művelődéstörténetünkben nekünk, unitárius székelyeknek, az isteni gondviselés sajátos szerepet juttatott. Mintha, mint egyszer őseink a harcok korában, „felderítő szolgálatot” teljesítenénk. *Dávid F.* világos látása évszázadokra megmutatta művelődésünk fényirányát. *Enyedi Gy.* felvilágosult szellemét őrdög jelzővel tiszteli meg a Vatikán. Az „*Argirus királyfi históriája*” első népies elbeszélésünk s a *Gyergyai*-család ősrégi unitárius. „Balassi Menyhért árullatási” az első lépés a népies komédia felé; *Karádi Pál* püspök szerzősége valószínű. *Aranyosrákosi Székely Sándor* útmutató a műeposzhoz. Magyar mythologiai szavakat teremt, amelyek ma már közkeletűek (pl. Hadúr, magyarok istene Ármány); nemzeti jelzős fogalmakat költ (pl. párducos Árpád, kacagányos vitéz), amelyek ma szálló ígék; s az első, aki a metrikai nyelvünkben a magyar nyelvi sajátosságokat öntudatlanul érvényesíti.

A későbbi nyelvészeti vita neki adott igazat. *Kriza* az első között viszi be a szépirodalomba a népiesből kiválasztott szépet s az első a népies szépségek összegyűjtésében: versben, szóban, mondatfűzésben. Hát a mindenben tudós, mindenben újításra s tiszta magyarosságra törekvő *Brassai* „bácsi” más szerepet töltött-e be? Br. *Orbán Balázs* a Székely föld leírásával, *Köváry László* művelődés-történelmünk tudatos tanulmányozásával s kutatásával nem útmutatók-e? S *Bedő Albert*, már mint selmeczi akadémikus, magyar erdészetről ábrándozik. S az isteni gondviselés végtelen kegyelme módot adott neki arra, hogy a teljesen német s erdőöri jellegű, szerepű erdészetről tudományosan képzett magyar erdész-

szetet, a semmiből magyar erdészeti irodalmat, az addiglan vajmi keveset jövedelmező erdőségekből okszerű kihasználással az államnak óriási jövedelmet teremtsen s az előrelátás bölcsességével hosszú időkre biztosítson. Aztán, — hogy a legkisebbet említsem — 30 s egynehány évvel ezelőtt egy egyszerű tanárjelölt — amikor még senkinek eszébe sem jutott, — az inductiv tanításról ábrándozik kisebb nagyobb cikkeiben, anélkül, hogy Herbartról s a Herbartistákról halvány fogalma lett volna; s aztán mint kolozsvári segédtanár, — bár gáncsolják, később gunyolják is érette, — gyakorlatilag kipróbálgatja azt, amit az asztal mellett kigondolt s ma már jelző zászló a direkt módszer s ő maga egy tanárnemzedéket nevelt a gyakorlati iskolának.

Tudatosan, előtanulmányok alapján, belátással tették-e meg mindezek azt az első lépést? Nem. Tudománnyal-e? Nem. Miből hát? mivel hát? Oh Istenem, ha én arra felelni tudnék! Oh ha bárki az említettek közül feleletet adhatna e kérdésekre! Keressünk hát feleletet az Élet könyvében:

„Megtelének pedig mindnyájan Szent Lélekkel és kezdének szólni más nyelveken, amint a Szent Lélek ad vala nekik szólniok. (Ap. Csel. II. 4.) Ez a hívő lélek áhítatos felelete.

És annak, amit ők kezdeményezének, meglőn a hatása másokra, akik azt tudással, tanulmánnyal fejlesztették tovább. Pl. az irodalomtörténet tanítja, hogy Vörösmarty az Ar. Székely S. hatása alatt kezdett a „Zaián futása“ megírásához; Arany J. a műballadát a székely népballadák törvényei alapján teremtette meg. S én még mást is hozzáteszek. A „Buda halála“ eszméje évekig forrott Arany lelkében. Többször hozzá is fogott megírásához Daliás Idők címen. Nem ment a munka. Kriza „Vadrózsáit“ 1863-ban adja ki. 1864-ben már megjelenik Arany „Buda halála“. És a szavaiban és a meseszövéseiben és a leírásában lépten-nyomon a Vadrózsákra ismerünk. A költő megtalálta tárgyához a nyelvet.

Bizony ennek a jóra ösztönző, jóra vezérlő Szent Léleknek a működését látom én Kriza egész életében, munkásságában. Születik oly vidéken, amely legjobban érezte a francia háborúk miatt a székely katona-nyomort (Nagyajtán 1811. jún. 28.), növekedik ott, ahol még a harangszóval is csak egyet-egyet kondítanak az Egy Isten tiszteletére s az ősi puritán vallásos érzés még ma is a temploma lefestésében annak porfanzációját látja: Torockón; alsó kiképzését nyeri a „dallo“ keresztúrfi székben; tudományos kikép-

zését az akkori magyar tudományos metropolisban: Kolozsvárt; s a szegény unitárius papfiú szélesebb, európai látókört nyer Berlinben s reménységén felül püspöki székbe jut élete javakorában. Ki ne látná mindezekben Isten „jóravezető Szent Lelkét“? Már fiatal korában különböző vidékek különböző — mondjuk — nyelv-járását ismeri meg. S valóban a székely nép nyelvjárásait, gondolkozási módját, érzületét talán senki nem ismerte úgy, mint a finom lelkű, szelid természetű Kriza. Elismeri ezt a mindig igazmondó Gyulai; kiténik ez saját verseiből s abból a nagy szeretetből, amellyel minden akadályok leküzdésével, évek fáradságos munkái közben pihenőül, ifjúkori lelkesedéssel létrehozta gyűjteményes kötetét, amelynek igen találóan „Vadrózsák“ nevet adott.

Sajátságos könyv ez. Értéke nő az idővel; mert az újkori műveltség a régi szavakban és szokásokban ma éppen oly romboló hatású, mint vala egykoron a kereszténység befogadása. S az a nép is, amely évszázadokon át megmaradt egyszerű körében, magakészítette ruházatában, nem önfitogató beszédmodorában, természetadta daloló kedvében: ma már pantallon harisnyában kezd járni, csúfjára önmagának; nyelvét a pesti krajcáros újságok módjára alakítja, dalait a modern mondvacsinált népdalok után költi. Örökértékű *néprajzi, irodalomtörténeti* és eléggé nem értékelhető *nyelvészeti gyűjtemény* ez a „Vadrózsák“. Néprajzi azért, mert a nép életét egyes változásaiban: örömeiben (a lakadalmi-, kaláka-dalokban, fonó- és táncversekben), bánatában (a sírató versekben) a nép életét az őt környező tárgyak, állatok bevonásával oly finom lélekre valló megfigyelésekkel ismerteti meg velünk, aminőt egyetlen leírás sem nyújthat. S amikor Kriza ezeket összegyűjtötte, még külföldön is csak derengett a Néprajzi Múzeum eszméje.

Irodalomtörténet is ez a gyűjtemény a népies irodalomból. Hiszen egyes költemények ősrégi eredetre vallanak, (Ő székely regések dala) igen sok a vallásos küzdelmek (szombatos dalok) és a török hódoltság korából való s azóta nemzet és népélet csaknem minden változatát versebe foglalva megtaláljuk benne. Pl. „Wesselényi nótájá“-nak eszméje valósággal ódai magaslatra emelkedik:

A magyarok szent honának,
Édes kedves szép hazámnak
Adjon isten két barátot:
Békességet s szabadságot.

A békesség boldogítsa,
A szabadság bátorítsa,
Napról-napra nevelje
S nagy tettekre emelje.

Áldást adjon mellé az ég,
Vezesse két kötelesség:
Egyik a jó s szent hazához,
Másik ennek királyához.

Tartsd meg isten szent honunkat,
Láncba senki ne vesse,
Tartsd meg isten királyunkat
Hogy hív népét szeresse.

A népies óda gyönyörű példája e versecske. S ki ne ismerné Kőmives Kelemenné megható históriáját, akinek poraival állíták meg magas Déva várát; avagy az ifjú és kegyetlen, az öreg és szerencsétlen Bodrogi Ferencné gyászos történetét. Kádár Kata balladát csak azért említem fel, hogy kitüntessem, mint kapcsolódik a népies balladában is a népies és vallásos költészet, amely az egész székely költészetnek egyik jellemző vonása:

Egyiket temették ótár eleibe
Másikat temették ótár háta mögí.

A kettőből kinőtt két kápóna virág
Az ótár tetején összekapcsolóttak
Az anyok oda mönt, le is szakasztotta,
A kápóna-virág hezza így szólala:
 Átkozott légy, átkozott légy
 Édös anyám, Gyulainé!
 Éltömben rossz vótál
 Most is méggyilkótál.

A népies vallásos költészetnek örök időkre egyik legszebb vadrózsa szála lesz a „Julia szép leány“ című, majdnem epikai alakot öltött költemény, melynek végső szakasza a népies költészet minden szépségével teli:

Léányom, leányom! virágos kertömbe
E'ső rajméhömnök gyöngö lépecskéje,
Gyöngö lépecskének sárguló viassza
Sárga viasszának fődön futó füstye,
Fődön futó füstye s mennybe ható lángja!

A mennyei harang húzatlan szólalék
 A mennyei ajtó nyitatlan megnyilék
 Jaj! az én léányom oda bévezeték.

Az összegyűjtött székely népdalok oly fejlett ritmus és nyelv-érzésről, oly gazdag költői nyelvről, meséi oly merész képzelő tehetségről, balladái oly finom szerkezetről s mind együtt a székely nép oly magas kulturérzékéről tesznek tanuságot, aminőket mind együtt egyetlen nép költészetében sem találunk.

A Kriza gyűjtötte balladáinknak két nagy irodalmi értéke van. Bebizonyosodott, hogy a magyar *balladának is történelmi cselekvés* — való vagy képzelt — *az alapja*, amelybe a néplélek a népmese képzeletének gazdagságát is belevitte lyrai hangban; „a cselekvény gyors menete, élénk izgatottsága, a szenvedély erőszaka hangzik ki belőlük s a fenség bája ömlik el rajtok“. (Gyulai: Kriza J.) A másik, hogy ezeknek alapján Arany finoman érző lelke, műérzéke, a szerkesztésben páratlan művészete megteremtette a műballadát. És bár a költemény mondai színezettel *történelmi tényen* alapul, még a „Mátyás anyja“ is (Szilágyi Erzsébet levelét megírta) — éppen úgy megtaláljuk bennök a népiest, a cselekvés merész változatoságát az értelem kára nélkül, az egyéni szenvedélyek erős küzdelmét, dülását, az igazságos elégtételt s ennek alapján az erkölcsi igazság győzelmén érzett megnyugtatót és megnyugvást.

Gyulait idézem: „Az ó-székely balladák, amelyeket Kriza részint a különböző folyóiratokban tett közzé, őt egész magyar Percyvé emelik. Valóban az angol püspök ballada-gyűjteménye nem becsebb az angoloknak, mint nekünk a magyar unitárius püspöké“.

Ámde nyelvészeti gyűjtemény is a Vadrózsák, mert hangtanunk, szótanunk, nyelvhasználatunk, mondatfűzésünk legeredetibb sajátosságait megtaláljuk benne. Kriza ugyanis, eltérőleg Erdélyi J. Magyar Népmesék és Népdalok gyűjteményétől, a kiejtést és a mondatfűzést a lehető legtökéletesebben úgy írta és gyűjtőivel (Gálfi Sándor alkirálybiróval, Marosi Gergely tanárral, Kis Mihály esperessel s általában az *unitárius papokkal*) úgy íratta le, amint azt a nép akkor használta. S mennyire változtak ezek a kultura befolyása alatt csak a Vadrózsák megjelenése óta is! Amily kiváló nyelvészeti érzékről tanuskodik ez a nyelvész előtt megbecsülhetetlen eljárása, még mindig olyan nagyértékű a gyűjtemény végéhez

csatolt Tájszótára és Nehány szó a Székely Nyelvjárásokról című értekezése. Az újabb gyűjtések, (a Nyelvőr gyűjtései, Szinnyei J. Tájszótára) a székely nyelvjárásokról írott hangtani és mondattani (Steiner, Horger és az éles megfigyeléssel, alapos tudással író dr. Erdélyi Lajos) dolgozataik, mind arról tanuskodnak, hogy Kriza nem végzett felesleges munkát, amelyben különösebben a keresztfurfi szék nyelvjárását teszi tanulmánya tárgyává, elfogadván Budenznek a Nyelvtudományi Közleményekben kifejtett „nyugoti és keleti székelység“ megkülönböztetését. Horger Antal alapos tanulmánya a Székely nyelvjárásokról, amelyben nyelvjárási területeket különböztet meg s nyelvjárási határokul a folyókat, hegyeket: szóval természetes határokat vesz föl s a hatósági és közlekedési érintkezést nevezi meg az egyforma kiejtés okául, látszólag igen-igen elfogadható, tetszetős magyarázatokat ad.

Ámde felvetem a kérdést, vajjon ezek a nyelvterületek nem esnek-e össze a különböző időben történt letelepülésekkel, amelyekkel az ő, határvédő székelységet a magyar királyok a keleti népek (bolgárok, kúnok stb.) betörései ellen megerősítették. Ennek megállapításától függ véleményem szerint a hún-székely eredet megoldása, amelyben minden történetírói magyarázat dacára, amint Kriza hitt, hiszek én is s a hún-székelység területét a Hargitán s annak nyulványain, Székelymartonos és Énlaka vidékétől a hegyek között levő falvak lakosságában látom Bardócz-Erdővidék határáig. A többi székely lakosság mind telepített. Legkésőbbi telepítvényesek a háromszékiek, mert nyelvük legjobban húz a palócokhoz s legtöbb „kiváltságuk“ is van. Ez azonban legkevésbé sem tételezi föl azt, hogy a Csiki Kronikát ne Csitvári Krónikának tartsam; de azt sem, hogy a *mondát* elvessem.

Még egy kis történeti megjegyzést. Kriza a gyűjtést fiatal kolozsvári pap és tanár korában kezdte meg, de gyűjteményét pártolás hiányában nem adhatta ki. Ezért időrendben az Erdélyi J. gyűjteménye megelőzte. Kriza maga mondja Előszavában „Emlékezhetik még egy-egy olvasóm: húsz éve maholnap — előbb még, mint a Kisfaludy Társaságnak vállalata megindult volna — „Vadrózsa“ cím alatt kiadandó népköltemények pártolására hívtam volt fel a nagy közönséget“. És ezt megerősíti Gyulai is. Ámde Petőfi és Arany költészete kellett hozzá, hogy a népiesben is megtaláljuk az öröksépet. Csak püspök (1861 óta) korában, 1863-ban adhatta ki az erdélyi nagy mecenas-főurnak, gróf Mikó Imrének anyagi

támogatásával. Azóta majdnem egy fél évszázad tölt el. A mű értéke nagyobb lett s a Kisfaludy Társaság *Kriza születésének 100 éves évfordulóját nem ülheti meg méltóbb emlékekkel, mint a „Vadrózsák” új kiadásával.*

* * *

Kriza, mint költő, a népies és nemzeti-hazafias irány egyik legkiválóbb előharcosa irodalmunkban. Költeményei az Athenaeumban jelentek meg először s annak „triumvirátusa” örömmel fogadta a székely népköltő dalait, amelyek közül nem egy csakhamar a nép szájára került (Nem hittem én, de már hiszem . . . Erzsi hozzám begyes vagy . . . Az én székem Háromszék stb.)

A kis leány kertjibe' c. dalból álljon itt e pár sor:

A kis leány kertjibe',
Rózsát szed a keblibe,
Nem tudja a kis szedő,
Maga legszebb rózsátó.

Dalai nyiltan, könnyedén, tiszta szívből fakadnak; erősebb szenvedély nem dúlja a költő kebelét; magasab vágy nem epesztí szívét. Ritmusuk majdnem egyforma, de annál változatosabb a *hangulatjuk* és a *tárgyuk*. Tárgyuk a *kötődés*, amely szerelemből fakad (Csipkebokor, galagonya, Illa berek); majd a *szerelmi bú*, de az sem érzélgössé nem válik, sem kétségbeeséssé (Valld meg nekem, Az én sírom, Nem hittem én, A sóhaj); majd *hányaveti hiúság*, amelyet a szerelmében való elbizakodás kelt fel és nemesít meg (Erzsi hozzám begyes vagy), majd *gúny*, amely azonban sarkazmussá soha sem erősül, mert nem engedi a fájva is szerető szív (A bokréta).

A hazafias irányt főleg *katonai dalaival* szolgálta Kriza. Maga is katonacsalád gyermeke, atyja torockói születésű unitárius pap volt, a székely határőrség egyik részében földművelő katona nép között született s nőtt fel, nagyon jól ismerte minden nyomorúságát a székely határőr életének, amelyet egyaránt sújtott rendeleteivel a katonai és a megyei fenhatóság s a francia háború emlékei élénken éltek a határőrök között. Egyik dalában a határőrségi ifjúnak a neveltetését, életét mondja el; mély érzésével meghat, tárgyával könnyekre fakaszt.

Erdővidék az én hazám . . .

Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Zöld erdő zúgásán
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.

Mihent zekés gyermek lettem,
S a kabalát megülhettem,
Mentem a szántóba
S apám háborúba
A franciák ellen.

Nyilj mélyebben, te barázda,
Patakként foly könnyem árja,
Apámat háború.
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység,
Komandóba, senmi mentség,
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmég.

Irodalmunk egyik legszebb dala.

Egy másik dalában a határőrség bucsúját rajzolja mély felindulással (Szegény székely nótája). Álljon e pár versszak itt belőle :

Némán nézi a vén székely,
Unokája mint halad el,
Veszni a német császáráért,
S nem a székely szabadságért.

Zokogva sir a bús anya,
Ölében kis árva fia,
Reáborúl, csókolgatja,
Elment a férj, nincs már atya.

Legismeretesebb „A hazatérő katona“ c. dal, amelyből emlékeztetés okából álljon itt e pár sor :

Hajh, keserű kenyér,
A katonakenyér,
Veres a karéja,
Mert festi piros vér.

A bele nem puha,
De kemény, mint a kő,
Nem patyolat-fejér,
De barnán sötétlő.

Nem puha, mert földét
Kemény kard szántotta,
Barna, mert tésztáját
Égő könny áztatta.

A kor szokása szerint írt Kriza epigrammákat, bölcséleti költeményeket s fordított idegen költőkből.

Ámde a költészet illatos berkéből korán elszólította nagy családjának gondozása, majd püspöki hivatala. A vallásos ihlet szent áhitata adja a lantot utoljára kezébe 1868-ban, amikor az unitárius egyház háromszázados évfordulójára május 31-ére megírta Hymnusát, amelyben hite, vallása elveiről így dalol:

Isten, Egy igaz Való,
Oszthatatlan Egység,
Nincs hozzá több hasonló
Imádandó Felség :
Mint örök tűz, élt szívünk
Mélyében az eszme.
S hogy vallhatjuk : ez hitünk
Drágán nyert győzelme.

Krisztus lelke nevelé
Hitünk élőfáját,
Szent vérrel oltá belé
Nemes erkölcs ágát.
Megváltónknak őt hívők
Vallván ember-létét ;
S e hitünkért szenvedők
Világ gyűlölségét.

Püspöksége új korszakot nyitott meg az unitárius egyház történetében irodalmilag is, anyagiakban is, fejlődésében is. A „Keresztény Magvető“ számos cikke, a Channing után írt Unitárius Kis Káté-ja (Egyháztörténetét nem ismerem) bölcséleti magas gondolkozásról, tudatos és mély vallásos meggyőződésről tanuskodnak. Ámde tartózkodott a vallásos eszmékben az ésszerűtlen radikális újításoktól, mert tudta, hogy az egyháza tagjainak s így közvetve egyházának is sokat árthatna.

Ez értekezés csak halvány méltatása a költő és püspök nagy érdemeinek. Vajha kezdeményező lenne a Kriza születése századik évfordulójának a költőhöz és püspökhöz méltó megünnepléséhez!

Újabb irányok a pedagógiában.

Írta: Dr. Gál Kelemen.

(Folytatás.)

Élesebb támadást intéz, de kevesebb logikai s általában filozófiai iskolázottsággal Herbart ellen a szociális pedagógia egy másik képviselője, *Bergemann*.¹

Azzal kezdi, hogy Natorp munkája után a magáét mint esetleg feleslegesnek látszót igazolni igyekszik. Natorp a neokantianizmus álláspontján áll és módszere deduktív. Ő a tapasztalati tudomány széles alapjára helyezkedik és módszere induktív. Elég szerényen beismeri, hogy nem nyújt sok újat, de „egészen határozott sajátos irányát“ abban látja, hogy *kulturpedagógiát* ad s ez egészen markáns alakban a *kor szellemének* igyekszik megfelelni. Ez a szellem pedig pozitivistikus irányú s nem elégszik meg a pusztá tudománnyal, hanem egy új szellemi birtokot keres és követel. A nevelés célját — Herbarttól eltérően — nem az erkölcstanból vagy vallásból vezeti le, hanem a biológiából. (73. l.) De a különbség itt sem olyan nagy, mert egy más helyen (236. l.) már a biológiából, illetőleg a biológiára alapított etikából eredeti azt. Ez az ethika azonban nem az abszolút ethika, különösen nem a Herbarté, „amely terméketlen formalizmus és sematizmus, melyet a nevelésre alkalmazni annyi, mint üres szalmát csépelni és fűgét várni a tövisbokróról“, hanem az evolúciós ethika, melynek főtétele ez: jó az, ami a faj fenntartását előmozdítja s tökéletesítéséhez hozzájárul; rossz ennek ellentéte. Jó az egyéniség fenntartása és tökéletesítése is, de csak annyiban, amennyiben célhoz vezető eszköz. (228. l.)

¹ Paul Bergemann, *Soziale Paedagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage und mit Hilfe der inductiven Methode als universalistische oder Kultur-Paedagogik*. Gera, 1900.